

O PRIRODNOFILOZOFIJSKIM ZAPISIMA VEZANIMA UZ LJUDSKU REPRODUKCIJU IZ HRVATSKOGLAGOLJSKOGA LUCIDARA

ON NATURAL PHILOSOPHICAL TEXTS DEALING WITH HUMAN REPRODUCTION IN THE CROATIAN GLAGOLITIC LUCIDAR

Marija-Ana Dürriegl*

SUMMARY

The article outlines parts of Lucidar dealing with human reproduction: the anatomy of the uterus, growth and feeding of the fetus, and the fetus' nature which is determined by the parents' behavior. These parts reflect views of authors of the Antiquity (notably Aristotle) and some scholastic thinkers, and are deeply permeated by Christian philosophy. Particular attention is given to the words matrikš, plodnica and monstrum sangvinis. A simplified form of knowledge can be discerned from these texts, as well as indications of the spiritual and intellectual atmosphere of Croatian Glagolism of the late Middle Ages. Particular attention is given to a probable mixing up of words "menstruum" and "monstrum", which can be a simple lapsus calami or indication of lack of knowledge of Latin terminology, but it can also reflect the scribe's opinion on the lesser value of women? This is illustrated in the paper by the fact that some forms of male deviant behavior were termed monstrous in medieval religious literature, which were brought into connection with female mensturuosity. It is shown how medieval Croatian Glagolitic texts tried to unite explaining with regulating.

Key words: Croatian Glagolitic literature, natural philosophy, human reproduction, "Lucidar", vernacular terminology

---

* Dr. sc. Marija-Ana Dürriegl, Staroslavenski institut, Demetrova 11, 10000 Zagreb.
Tel. 01-222 0019, faks 01-485 1377, duerigl@hfi.hr

I.

Pitanja ljudske reprodukcije od davnina su pobuđivala pažnju i tumačila se u skladu s različitim nazorima, od magijskih do znanstvenih interpretacija. Tim su se problemima bavili i autori u srednjemu vijeku, polazeći s različitim područja zanimanja – teologije, medicine i prirodne filozofije. Tumačenja i razlaganja sačuvana su ili u specijaliziranim djelima (primjerice, u djelima o “ginekologiji”) ili u enciklopedijama znanja. Jedno od takvih enciklopedijskih djela, koje spada među najpopularnije u Europi, bio je *Elucidarium*, u našoj tradiciji poznat kao *Lucidar*.

Elucidarium je nastao oko 1100. godine, a autor mu je Honorius Augustodunensis.¹ To je opsežno djelo bilo iznimno omiljeno u srednjem vijeku, od 12. do 16. stoljeća, a sačuvano je oko 300 rukopisa te tiskana izdanja. Zarana je bilo prevedeno i na narodne jezike.² Hrvatskologoljski *Lucidar*, mala srednjovjekovna enciklopedija znanja, preveden je s češkoga,³ a taj pak s njemačkoga jezika. Njemački je prijevod nastao početkom 12. stoljeća, a njegov je autor crpio iz različitih izvora: iz Honoriusovih triju djela – *Gemma animae*, *Imago mundi* i *Elucidarium*, iz *Philosophia mundi* G. de Conchesa te iz djela *De divinis officiis* R. von Deutza. Vernakularni prijevodi različita su opsega, od doslovnih i potpunih prijevoda, preko ekscerpata do slobodnih interpretacija.

Dijelovi *Lucidara* sačuvani su u dvama hrvatskologoljskim zbornicima, u Petrisovu zborniku (dalje u tekstu: C Pet)⁴ i u Žgombićevu zborniku (dalje: C Žg)⁵. Pisani su u obliku dijaloga između “učenika” i “učitelja”, zapravo kao niz pitanja i odgovora. Tekst iz C Žg izdao je 1902. godine Ivan Milčetić u ćirilichnoj transliteraciji, uz opsežnu tekstološku i paleolingvističku studiju.⁶

¹ Honorius Augustodunensis (oko 1080. – oko 1157.) rođen je u Engleskoj, a veći je dio života proveo u benediktinskom samostanu blizu Regensburga (Augustodunum). Autor je brojnih djela među kojima se ističe *Elucidarium*, namijenjen prije svega obrazovanju nižega klera. Njegov se opus može sagledavati kao kasni odvjetak “monastičke misli”, a po nekim tekstovima kao da navještava skolastiku. – Usp. Tilliette, J.-Y. Honorius Augustodunensis, u: Vauchez, A., Dobson, B., Lapidge M. (ur.) *Encyclopedia of the Middle Ages* vol. 1. Cambridge 2000., str. 688.–689.

² Usp. Gottschall, D. *Lucidarius-Rezeption*, *Lexikon des Mittelalters* sv. 5., 1999., kol. 2160-61.

³ Premda je naš tekst stariji od sačuvanih čeških prijevoda *Lucidara* – usp. Milčetić, I. Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika, III., *Hrvatski lucidar*, *Starine JAZU* 30, 1902., str. 275.

⁴ Petrisov zbornik, rukopis, 1468., Zagreb, NSK, sign. R 3001.

⁵ Žgombićev zbornik, rukopis, poč. 16. st., Zagreb, arhiv HAZU, sign. VII 30.

⁶ Milčetić, I. n. d., str. 257.–334.

Jezik hrvatskoglagoljskoga *Lucidara* nije jedinstven, u tekstu se miješaju čakavsko narječje s crkvenoslavenskim, kajkavskim te s nekim češkim elementima, kojih je u C Pet znatno manje nego u C Žg.⁷ U latinskom se *Lucidaru* prepoznaje utjecaj medicinskih nazora Konstantina Afričkoga, salernske škole, a manje Guillaumea de Conchesa i drugih autora.⁸ Kroz dijalog učenika i učitelja kao dramatiziranu, pokrenutu formu, objašnjavaju se glavni organi u tijelu, rast, disanje, spavanje/san, kosa i ćelavost te neka osjetila. Nešto od toga čita se i u hrvatskoglagoljskom *Lucidaru*. Iz cjeline teksta izdvajamo odsječak koji se dotiče reprodukcije i pitanja vezana uz “ginekologiju”, čiji je izvornik bio uobličan oko 1200. godine.

U srednjemu je vijeku svijet bio shvaćan teleološki, a kodovi kojima se opisivala priroda bili su prije “alegorijski” nego “matematički”, uzimajući kao važeće univerzalno umjesto pojedinačne, mjerljive konkretnosti. To se prepoznaje i u *Lucidaru* koji odražava tada općeprihvaćene aristotelijanske poglede. Naime, intelektualno ozračje srednjega vijeka bitno se oslanjalo na sadržaje naslijeđene iz prošlosti i na autoritet, prije svega na Sv. pismo, kršćansku patristiku i antičku baštinu, a ne na vlastito iskustvo (*experientia*). Što se tiče shvaćanja ljudske reprodukcije, u zrelom i kasnom srednjovjekovlju od presudne je važnosti bila diseminacija antičkih djela (tj. njihovih prijevoda, prerada i kompilacija). Ipak, srednji vijek nije imao tek pasivan, “derivativan” odnos prema tradiciji, već je prilagođavao i antičke izvore novom kontekstu kršćanske duhovnosti i svjetonazora.

Odsječak koji nas u ovoj prilici zanima, glasi u C Žg (fol. 22r-22v):⁹

“Uč(e)n(i)k’ reče: v koliko dneħ’ budet’ otroče stvoreno v materi?
Uč(i)t(e)l’ reče: to e(stb) reč’ v bož’em’ taēn’stvi i ne podobaet’ nikomže
govoriti takmo ljudem’ dobre pameti gospoēm’ ili mudrem’ mužem’ Vsaka
žena imat’ ednu kamaru i ta latin’ski imenuet se matrikš eže est plodnica i
ta e(stb) v nutre kosmata a to e(stb) zato da bi mogla bole plod držati i ta
kamaru imat’ .ž. (=7) shran i zato nest’ čudo da edna žena imat’ v jednom’
breneni .ž. (=7) otročet’ I kada otroče počnet’ se tada budet’ .ž. (=7) dni
mlekom’ v drugoju .ž. (=7) dni krv’ju v tretih .ž. (=7) dniħ rastet’ emu

⁷ Usp. Štefanić, V. Glagoljski rukopisi otoka Krka, Djela JAZU 51, 1960., str. 377.–378.; Milčetić, I. n. d., str. 273.

⁸ Usp. Cadden, J. Meanings of Sex Difference in the Middle Ages, Cambridge 1993., str. 88.

⁹ Glagoljički tekstovi donose se u latiničnoj transliteraciji, prema načelima primijenjenima u izradi Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije koji izdaje Staroslavenski institut u Zagrebu, a uzeti su s fotokopija dvaju rukopisa koji se čuvaju u knjižnici Staroslavenskog instituta u Zagrebu.

telo vkup' Po tom' dast emu b(og)ь dušu i tako budet č(lovê)кь stvoren' v četiri deseti dneħ êko žena to versi sut'.

Uč(e)n(i)кь uprosi: kada e(stь) otroče stvoreno čim' e(stь) živ'o v matere?¹⁰ Uč(i)t(e)ь reče: z ženskago života ideta .b. (=2) žile v tu kamaru ka zovet' se matrikš' a skoze te dve idet' monstrum sangvinis'i te dv'e žile ideta otročeti mimo usta i teju dveju žilju otroče sase i to e(stь) ego piča i ta piča e(stь) va velikoi tankoste i va velikoi čistine da se živit' êko rosa od' slnca a to vedet' ženi bremenite da ŷim' v tu dobu ne škodi običina nemoć'."

II.

Kamara o kojoj učitelj govori je maternica (uterus). Prema srednjovjekovnom poimanju, podijeljena je na 7 dijelova, čime se tumačila mogućnost začeca i razvoja više plodova,¹¹ zatvara se i iznutra je kosmata kako bi zadržala plod.

"**Matrikš'** eže est **plodnica**" piše u CZg – takav "objasnidbeni" bilingvizam nije čest u našim spomenicima, u ljekarušama se, primjerice, zatječe samo jednom.¹² U C Pet spominje se samo plodnica. U materijalu ekscerptiranom za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* riječi "plodnica" nema. Riječ "plodnica" zasvjedočena je u tzv. *Akademijinu rječniku* u značenju "maternica",¹³ dok Jambrešićev rječnik¹⁴ ima i "maternica" i "plodnica" za latinsku riječ *matrix*. Arambašin u svome *Liječničkom rječniku* iz 1912. još uvijek bilježi "plodnicu" kao jedan od hrvatskih izraza za lat. "uterus" (zajedno s "maternica", "matica").¹⁵ "Plodnica" je u *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku*¹⁶ upućena na riječ "maternica". S

¹⁰ U Petrisovu zborniku prijelaz na sljedeće pitanje drukčije je formuliran: "Mlai r(e)če: vēm' da e dete .z. (=9) mēseci v telē matrīne ob čēm e(stь) tuliko vrēmē živ'o?"

¹¹ Glagoljaš ne ide u podjelu 3 lijevo-žensko dijete, 3 desno-muško dijete, 1 sredina-hermafrodit.

¹² Dürriegl M.-A., Fatović-Ferenčić, S. Between Symbolism and Experience: Croatian Glagolitic Recipes (14th-15th Centuries) Dealing with Ocular Diseases, *Collegium Antropologicum* 23, 1999., str. 249.–254. – tu je riječ o imenu ljekovite biljke *Chelidonium maius* = *rosopas(t)*. Dakako, u *Lucidaru* se nalazi više takvih "prijevoda" s latinskoga u skladu s poučnom namjenom teksta, npr. u opisu pakla kaže se da pakao "imenutet' se latinski lakus' mortis' to e rečeno ezero semrt'noe" i da je tamo i "ter'ra oblivionis' to est' rečeno zemla zabveniē" – cit. prema Milčetić, I., n. d., str. 293.–294.

¹³ Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, sv. 10 (ur. Đ. Daničić), 1880.–1882., str. 80.

¹⁴ Jambressich, A. *Lexicon latinum*, 1742., str. 543.

¹⁵ Arambašin, J. *Liječnički rječnik*, 1912., str. 291.

¹⁶ Enciklopedijski rječnik hrvatskoga jezika 2002., str. 962.

druge strane, Broz-Ivekovićev rječnik pod izrazom “plodnica” razumije posteljicu (lat. placenta)¹⁷, isto kao i Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika*.¹⁸ Latinsku pak riječ “matrix” u značenju uterus/maternica nemaju ni Dorlandov ni Dražančićev rječnik, jer je u tom značenju latinska riječ opsoletna, zastarjela.¹⁹ Ona je, naime, kako pokazuje Marević, aktualna u srednjovjekovnom latinitetu.²⁰ Hipokratska je ginekološka tradicija smatrala ženu i uopće ljudsku reprodukciju “materničnocentričnom” (womb-centred).²¹

Oprez prema crkvenim autoritetima i prema vjerskom okruženju u kojemu *Lucidar* nastaje i u kojemu se upotrebljava, vidljiv je po tome što o nečemu uopće ne valja raspravljati, a o nekim pitanjima reprodukcije i ginekologije “ne podobaet’ nikomuže govoriti takmo ljudem’ dobre pameti, gospoêtmъ ili mužemъ”. Tu valja kazati da su autori bili svjesni i publike za koju pišu, pa odgovor na pitanje u koliko dana je dijete stvoreno, počinje upozorenjem moistra: “To e rič’ b(o)žie taini i takovih’ riči ni dostoino govoriti prêd nerazum’nemi ljudi nerê *dobrêm’ i razumnem’* mužem’ i nih’ *počtênim’* gospoêtm’ ke razum’ v sebê imaju” (C Pet, 207r, isticanje M.-A. D.). Dakle, muževi i njihove žene (!) koji nisu samo razumni (dovoljno obrazovani? Nije isključeno da je pod ‘razumnim’ pametno + (na)učeno), nego su i čestiti. Znanje se (o nekim temama) smije prenositi osobama ne samo s intelektualnim kvalitetama, nego i s moralnim vrlinama. Uz to, valja primijetiti da se pitanje odnosi na rast “kada e(stъ) stvoreno”, dakle kada je već žena trudna, a ne govori se ništa o tome *kako* “e(stъ) stvoreno”, tj. kako žena zatrudni.

Odgovor pak na pitanje o razvoju djeteta/ploda u maternici kaže da se dijete (“otročê”) razvija unutar 40 dana, a da u njegovu “stvaranju” sudjeluju roditelji, ali i Bog, što je nazor i judaizma i kršćanstva.²² O procesu “oblikovanja” ploda postoje sličnosti kod Aristotela i židovskih autoriteta.

¹⁷ Iveković, F, Broz I. Rječnik hrvatskoga jezika, sv. 2., 1911., str. 48.

¹⁸ Anić, V. Rječnik hrvatskoga jezika, 1991., str. 473.; Marević, J. Hrvatsko-latinski enciklopedijski rječnik, sv. 2., 1997., str. 1484.

¹⁹ Usp. Dorland’s Illustrated Medical Dictionary 2000.; Dražančić, A. Nomenclatura gynaecologica et obstetricia, 2001.

²⁰ Marević, J. Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik, sv. 2., 2000., str. 1876.

²¹ Usp. Cadden, J. It takes all kinds: Sexuality and gender difference in Hildegard of Bingen’s Book of Compound Medicine, Traditio 40, 1984., str. 169.

²² Preuss, J. Biblical and Talmudic Medicine, 1993., str. 387.

III.

Na pitanje učenika o tome kako plod može preživjeti u majčinoj utrobi, učitelj odgovara:

“Z ženskago života ideta .b. (=2) žile v tu kamaru, ka zovet’ se matrikš’, a skoze te dve idet’ **monstrum sangvinis’**. I te dv’e žile ideta otročeti mimo usta, i teju dveju žilju otroče sase i to e(stь) ego piča...”.

Na prvi pogled ovo izgleda kao jednostavni – gotovo smiješni – *lapsus calami* ili posljedak neznanja pisara. Može se pretpostaviti kako se susretao s riječju “monstrum”, dok mu je “menstruum” strani, slabije razumljiv izraz. No, pri pažljivom čitanju ovdje se otkriva pitanje koje je mučilo i vrhunski obrazovane europske prirodnanstvenike toga doba, kakav bijaše npr. Pietro d’Abano.²³ Dakako, na temelju *jednoga* glagoljskoga primjera nije moguće postaviti tvrdnju (pogotovo ako se uzme u obzir da je pisar Petrisova zbornika to mjesto potpuno iskrivio, napisavši “monstrum sag’nivis”, što bi značilo da čak niti latinsku riječ *sanguinis* nije razumio ili poznavao). Naime, Simrockovo izdanje njemačkoga teksta ima *menstruus sanguis*, a češka verzija (po kojoj je, ponavljamo, nastao hrvatskoglagoljski *Lucidar*) ima *menstrum sanguinis*.²⁴ Milčetić u napomenama uz transliteraciju, piše: “Pokraj očevitnih pogriješaka pera metnuh zagrađen usklik”. Međutim, uz *monstrum* usklika nema. Znači li to da Milčetić nije primijetio tu pogriješku?

Bez obzira na pogriješno pisanje, riječ je o krvi koja hrani plod: fetus “usisava” tu tekućinu što je tekla žilama koje su išle paralelno s novorođenčecom.

IV.

Citirano mjesto na kojem se spominje “monstrum” u *CŽg* navodi na misao koja je najvjerojatnije našem glagoljašu bila strana ili nepoznata, ali koju valja ipak u najkraćim crtama spomenuti. Ljudska je spolnost u srednjem vijeku bila i medicinsko i moralno pitanje; njome su se bavili prirodni filozofi, liječnici i teolozi. Premda na detalje nekih fenomena nisu gledali s istoga zrenika, studije Joan Cadden pokazuju da nije ispravno

²³ Pietro d’Abano (?1250.–1316.), profesor filozofije u Parizu i medicine u Padovi, jedan od najznačajnijih prirodnih filozofa svoga doba. Taj problem obrađuje osobito u komentarima Aristotela, npr. u djelu “Expositio Problematum Aristotelis” s početka 14. st.

²⁴ Usp. Milčetić, I. n. d., str. 329.

pretpostavljati direktni i apsolutni “sukob” znanosti i medicine, s jedne, i teologije, s druge strane.²⁵

Srednjovjekovni su se prirodoznanstvenici doticali pitanja seksualnosti (u koju spadaju i plodnost i trudnoća) u širokom smislu i raspravljali o njima, ali su pritom rabili specifičan, kodificiran jezik i razmišljali unutar zadanih okvira/modela koji se sa suvremenoga stajališta ne povezuju uvijek i izravno sa spolnošću.²⁶ Prepoznaje se da pretežu pitanja vezana uz reprodukciju i sterilnost. Pojedine fenomene nastojalo se objasniti naturalistički i čak naći “objašnjenja” za devijacije u prirodi. Primjerice, za muškarce koji nalaze užitak u pasivnome spolnom odnosu, Pietro d’Abano tvrdi kako su njihova tijela deformirana. Dakle, nalazi “prirodno” objašnjenje (građa tijela koja nije kao u drugih ljudi) njihova “neprirodna” (i grešna) ponašanja. Ipak, upotrebljava izraz *monstruoznost* kada piše o takvim ljudima; zove ih “prirodno monstruoznima”, čime ističe da im je sama narav u raskoraku s općim zakonima prirode te oni stoga imaju “monstruožnu narav”.²⁷ Te muškarce opisuje izrazima kakvima su se opisivale žene: pasivni, fiziološki i fizički manje sposobni, u njih pretežu kvalitete vlažno (!) i hladno, oni su kontaminirani/nečisti. Međutim, žene usprkos svim tim nedostacima imaju svoju svrhu, *telos* i mjesto u prirodnom poretku stvari. Uspoređujući neke muškarce sa ženama, Pietro d’Albano ih dakle uspoređuje sa socijalno, fiziološki, psihološki, ali i metafizički (na tragu Aristotela) inferiornom kategorijom/skupinom. “Takvi” (u nedostatku odgovarajućeg termina naziva ih *illi*) muškarci su *monstruožni, nakazni*. No, tu se valja zadržati i na pogledu preuzetom iz antike, od Aristotela (dijelom i Platona) – naime, da su žene po svojoj fundamentalnoj prirodi *monstruožne* jer su one zapravo nesavršeno, deformirano ili nepotpuno razvijeno muško.²⁸ Takav pogled nije bio općeprihvaćen u srednjem vijeku, ali ga se u ovom kontekstu može uzeti u obzir jer ovaj detalj može *neizravno* upozoriti na neke probleme kojima su se

²⁵ Usp. Cadden, J. *Medieval Scientific and Medical Views of Sexuality: Questions of Propriety*, *Medievalia & Humanistica* 14, 1986., str. 162.

²⁶ Tadašnji su modeli razmišljanja bili bitno drukčiji od današnjih: spolni je čin fiziološki spadao u istu kategoriju kao, primjerice, disanje, apetit, plakanje ili kihanje – dakle, bio je dio modela “punine” i “pražnjenja”.

²⁷ Valja, makar usput, spomenuti da se u jednom engleskom sermonu oko 1400. godine latinska riječ “*monstruosum*” prevodi s “*vnsemely*” – usp. Spencer, H.L. *Middle English Sermons*, u: Kienzle B.M. (ur.) *The Sermon*, Turnhout 2000., str. 651.

²⁸ Usp. Cadden, J. *Meanings of Sex Difference in the Middle Ages*, Cambridge 1993., str. 23.–24.

bavili srednjovjekovni učenjaci, tj. može se dovesti u kontekst nejasnoća o “monstruoznom” u određenim sferama ljudskoga ponašanja i ustroja.

Razumije se da u hrvatskoglagoljskoj pismenosti, koja je bila znatnim dijelom nabožnoga značaja, nema spomena o takvim osobama koje se ponašaju protiv pravila koja su prirodna, osim jednoga lapidarnog spomena u tiskanoj knjižici *Spovidb općena*, koja je priručnik za ispovjednike.²⁹

Ovaj kratki ekskurs za nas je zanimljiv stoga što su kvalitete i funkcije tjelesnih tekućina/izlučevina vezanih uz spolnost, a među njima osobito *menstruum*, bile iscrpno elaborirane u medicinskim i prirodofilozofskim raspravama kasnoga srednjeg vijeka. Povezivanje “takvih” muškaraca sa ženama/ženskim/ženstvenim omogućilo je i leksičko, jezično podudaranje koje je omogućilo pisarima i čitateljima da povežu *monstruoznost* i “*menstruoznost*”.³⁰

Ponavljamo, na temelju jednog primjera ne mogu se izvoditi konačni zaključci. Ipak, s velikom dozom sigurnosti možemo kazati kako u citiranome mjestu nije moguće iščitati možebitno poznavanje različitih pogleda na pojave u prirodi koje su se kosile s “normalnim”, s naravnim poretkom i s telosom raznih vrsta ponašanja i funkcija ljudskoga tijela. Spomenuti navod može potaknuti “nas sada” na kratki ekskurs u područje prirodne filozofije kojim se glagoljaši najvjerojatnije nisu bavili. To je istovremeno pokazatelj i upozorenje kako ne valja s današnjega zrenika previše “učitavati” u srednjovjekovne tekstove i kako uvijek treba biti svjestan te opasnosti. Citat iz *Lucidara* u Žgombićevu zborniku doima se zanimljivim jer je najvjerojatnije riječ o pisarskoj pogrešci, o nemaru ili o neznanju popa-glagoljaša koji je tekst prevodio/prepisivao, o jednoj gotovo smiješnoj pomutnji. Glagoljaš gotovo zasigurno nije bio upoznat s teorijskom podlogom odnosa monstruoza/menstruoza, već mu je izraz i pojam *monstrum* bio bliži od stručnijega *menstruum*. Očigledno oba pisara, i onaj Petrisova zbornika i mlađi pisar Žgombićeva zbornika, nisu slijedili u potpunosti upozorenje koje

²⁹ Usp. Spovid općena (prir. A. Nazor), Senj 1979., str. 52.–53.

³⁰ Američka povjesničarka Joan Cadden iscrpno je istražila veći broj izdanja Pietrovih *Problemata* iz 15. i 16. stoljeća. Pritom je zamijetila niz mjesta na kojima piše “*menstruosus*” tamo gdje bi se očekivalo “*monstruosus*”. Pietro primjenjuje Aristotelove i Aviceninine izraze različito, npr. izraz “*monstruoznost*” u mantovanskom izdanju *Problemata* iz 1475. čita se “*causam et modum huiusmodi monstruositate*”, a u mletačkom izdanju iz 1501. godine stoji “*causam et modum huiusmodi monstruositate*”. – Usp. Cadden, J. Silences/Sciences: The Natures and Languages of “Sodomy” in Peter of Abano’s *Problemata* Commentary, u: *Constructing Medieval Sexuality* (ur. Locherie K., McCracken P., Schultz J.), *Medieval Cultures* 11. Minneapolis, 1997., str. 57.

je odjekivalo kroz srednjovjekovne skriptorije – o potrebi da prijepisi i prijevodi budu ispravni i doslovni, bez pogrješaka i nepažnje.³¹

V.

Navedeni odsječak iz *Lucidara* sadrži pojmove koji danas pripadaju ginekologiji. Primjerice, za menstruaciju je upotrijebljen izraz, zapravo sintagma (gotovo okolišna), “**običajina nemoćь**”.³² Dakle, to je bila “uobičajena bolest” od koje su žene bolovale redovito, u određenim intervalima. Za maternicu (lat. matrix, oni pišu matrikšь) pak, kao što je prije pokazano, imaju kao sinonim riječ **plodnica**. To može biti indikator da je anatomija bila bliža, a svakako bolje poznata od fiziologije ljudskoga tijela. Osim toga, menstruaciju je judaizam pojmió kao nešto zazorno, dapače *nečisto*.³³ Izostanak menstruacije u trudnica u navedenom se citatu objašnjava time što krv mora hraniti plod u utrobi majke. Žena hrani plod iz svoga tijela – *menstruum* ga hrani, držali su skolastičari, primjerice Dino del Gerbo.³⁴ Pojam o hranjenju ploda iz krvi zasvjedočen je već u antičkih autora, a neki su autoriteti judaizma držali da menzes prelazi u mlijeko.³⁵

Taj je detalj jasnije izražen u C Žg: “a to vedut’ ženi bremenite da jim’ v tu dobu ne škodit’ običaina nemoć’”, što odgovara njemačkom tekstu, dok je u C Pet nešto nejasnije: “i to brême znaju žene razumne i da im’ vaz’da običaina nemoć’ ne škodi” .

O učenikovu pitanju “Kada e(stь) otroče stvoreno čim’ e(stь) živo v matere?”, Milčetić drži da je to loše shvaćen češki predložak, jer u češkom

---

³¹ Kako je elokventno i gotovo apokaliptično to upozorenje oblikovao Ælfric u 10. stoljeću: “Now I desire and beseech, in God’s name, if anyone will transcribe this book, that he carefully correct it by the copy, lest we be blamed through careless writers. He does great evil who writes carelessly, unless he correct it. It is as though he turns true doctrine into false error. Therefore everyone should make straight that which he before bent crooked, if he will be guiltless at God’s doom.” – po tome bi krivi prijepis našega glagoljaša bio grijeh! Cit. prema Crystal, D. *The Stories of English*, London 2004., str. 56.

³² U materijalu ekscerptiranom za Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije nalaze se potvrde/paralele za **nemoćь** u značenju “aegritudo”, “debilitas”, “fragilitas”, “imbecillitas”, “infirmitas”, “languor”, “morbus”, te za **običajinь** “consuetus”, “mos”, “naturalis”, “usitatus”, “usualis”.

³³ Usp. Preuss, J., n. d. i Wood, C.T. *The Doctor’s Dilemma: Sin, Salvation and the Menstrual Cycle in Medieval Thought*, *Speculum* 56, 1981., str. 710.–727.

³⁴ Usp. Cadden, J. *Meanings of Sexual Difference in the Middle Ages*, 1993., str. 125.–126.

³⁵ Usp. Preuss, J., n. d., str. 381.

živiti někoho znači hraniti, pa bi i u hrvatskom tekstu trebalo stajati “čime se hrani”.³⁶

VI.

Sljedeći citat iz *Lucidara* uzet je iz C Pet, jer je to mjesto nešto razrađenije nego u C Žg.

“Mlai reče: ča e to da su edni ljudi dal(g)i a drugi kratki edni mudri a drugi nori? Moistrъ reče: zato to est' od nature ere kada se dva dobra roda sastaneta na kupъ to es(тъ) mužъ tre žena i kada se prêmožeta vêlikimъ jêdeniem' i pitiem' i v ta čas' kai se meju nima zač'ne to ima biti grdo i nesvršeno fêrmo erê kada e lêdina vele gnoem' utoplana i ne morê ploda podati erê pognie. I tako čini vêliko jêdenie i pitie da habi naturu č(lovê)č(ъ)sku i zato se imaju varovati takovi ljudi velike gl(u)tonie da budu imêli mudrъ i svršen' i prudan' plodъ”. (207r)³⁷

O tome kakav će plod nastati, u srednjem su se vijeku domišljali na tragu Aristotela i aristotelijanaca, osobito Alberta Velikog (13. st.) i njegovih sljedbenika. O tome je opširno pisala i Hildegarda iz Bingena, ali više o spolu i temperamentu djeteta.³⁸ Dakle, tjelesne i duhovne/intelektualne karakteristike ploda “zadane” su ponašanjem roditelja. Djeca su određena ne samo prema rođenju, nego i prema začecu. A da je barem djelomice prisutna i moralna crta, poziv na umjerenost, odražava se u spominjanju grijeha glotonije u Petrisovu zborniku.

Brojni latinski srednjovjekovni tekstovi o začecu i sprječavanju raznih bolesti i zala (pobačaja, sterilnosti, ozljeda itd.) spadaju pod zajednički nazivnik *regimen*, dakle pod upute za način života i ponašanja u širokom smislu. U njima se redovito propisuje *umjerenost* kao nešto poželjno i zdravo. Nemalo puta ističe se kako će plod biti “nesavršen” ako su muškarac i/ili žena previše pojeli i popili. Glotonija (neumjerenost u jelu i piću) koja se spominje u C Pet, kao vrsta pohote je grijeh, a grijesi su neprijatelji vrline, ali i zdravlja! Svaki nedostatak umjerenosti imao je

³⁶ Usp. Milčetić, I., n. d., str. 284.

³⁷ U C Žg je nejasnije: “preveliko pitie i êdeniê utopi naturu č(lovê)ku i sego radi podobaet' se prevelikago pitiê i êdeniê da budet' imeli mudar plod” (22r).

³⁸ Cadden, J. It takes all kinds: Sexuality and gender difference in Hildegard of Bingen's Book of Compound Medicine, *Traditio* 40, 1984., str. 149.–174.

istovremeno i moralnu i medicinsku implikaciju.³⁹ To nije tipično samo za srednji vijek; već u Starom zavjetu brojni su pozivi na umjerenost i uzdržavanje, a dojmlijeve su epizode koje govore o tome što se dogodilo Noi i Lotu od suviše vina. Dakako, naglasak je na umjerenosti, a ne na potpunom uzdržavanju.⁴⁰

Prirodnofilozofijska objašnjenja koja su ovdje citirana temeljena su na preuzimanju znanja prihvaćenog od priznatih autoriteta, i to preuzimanju *tekstova*, nedostaje vizualizacija koja će se pojaviti kao imperativ u anatomskom proučavanju istom u renesansi, djelom A. Vesalijusa. U pristupu problemima ovdje se jasno razaznaju aristotelijanizam i galenizam; s druge strane prisutan zazor od nekih pitanja kojima se može nehotice potaknuti razmišljanje koje ne bi bilo u skladu s religiozno definiranim moralnim načelima, ili bi čak moglo odvesti u grijeh. Pažnja je posvećena onome što se (ne) pristoji, pitanjima etike, ali i društvene kontrole. Ono što se govorilo/pisalo – a možda još i više ono što se i o čemu se nije govorilo/pisalo – upućuje na moralni senzibilitet i vjersko okruženje sačuvanih spomenika. *Setting* naših glagoljaških tekstova važan je pokazatelj za razumijevanje svojevrstne “tišine” u obrađivanju pojedinih pitanja, te za shvaćanje načina na koji su određene teme tretirane.

Srednji je vijek bio vrijeme napetosti, kako je pokazao J. Huizinga; jedna od tih napetosti očituje se i ovdje – autor *Lucidara* (ali i njegov prevoditelj!) razapet je između želje da objasni i poriva da regulira. Odabrani detalj pokazuje kako se problematika razmnožavanja pozicionirala između filologije, teologije (etike) i prirodne filozofije, te kako su se razne discipline doticale na području života u kojemu su se stekle *scientia* i *silentio*.

---

³⁹ “The condemnation of immoderation thus constituted an important link between the medical and scientific domains, on the one hand, and the moral and religious, on the other.” – Cadden, J. *Meanings of Sexual Difference in the Middle Ages: Medicine, Science and Culture*. Cambridge, 1993., str. 244. Uz to, valja makar i usput spomenuti kako su autori, od Avicene preko Alkuina do Arnaldusa iz Villa Nove i Mattheolusa iz Perugie, držali da svaka vrsta “pregrijavanja” škodi mozgu (koji je vlažan i hladan). Pod time se razumijevalo i pijanstvo kao izrazito štetno za mozak, te prekomjerno spolno općenje i neka jela, npr. “supervitet coitum superfluum et carnes facilis digestionis” – cit. prema Carruthers, M. *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge 1992., str. 50.

⁴⁰ Usp. Preuss, J. n. d., str. 571.–574.

LITERATURA

- Anić, V. Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber 1991:473
- Arambašin, J. Liječnički rječnik. Split: Trumbić i drug 1912: 291
- Cadden, J. It takes all kinds: Sexuality and gender difference in Hildegard of Bingen's Book of Compound Medicine, *Traditio* 40, 1984: 149-174
- Cadden, J. Medieval Scientific and Medical Views of Sexuality: Questions of Propriety, *Medievalia & Humanistica* 14, 1986: 157-171
- Cadden, J. Meanings of Sexual Difference in the Middle Ages: Medicine, Science and Culture. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1993
- Cadden, J. Silences/Sciences: The Natures and Languages of "Sodomy" in Peter of Abano's *Problemata* Commentary, u: *Constructing Medieval Sexuality* (ur. K. Locherie, P. McCracken, J. Schultz), *Medieval Cultures* 11. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997: 40-57
- Carruthers, M. *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge (UK): Cambridge Univ. Press 1992
- Crystal, D. *The Stories of English*. London: Penguin Books 2004
- Dorland's *Illustrated Medical Dictionary*, 29th ed. Philadelphia: W.B. Saunders 2000
- Dražančić, A. *Nomenclatura gynaecologica et obstetricia*. Zagreb: Naklada Ljevak 2001
- Dürriegl, M.-A., Fatović-Ferenčić, S. Between Symbolism and Experience: Croatian Glagolitic Recipes (14th-15th Centuries) Dealing with Ocular Diseases, *Collegium Antrpologicum* 23, 1, 1999: 249-254
- Gottschall, D. *Lucidarius-Rezeption*, *Lexikon des Mittelalters* (sv. 5), Stuttgart-Weimar: J. B. Metzler Verlag, 1999
- Hrvatski enciklopedijski rječnik, *Novi liber*, Zagreb 2002.
- Iveković F, Broz I. Rječnik hrvatskoga jezika sv. 2. Zagreb: Štamparija Karla Albrechta 1911: 48
- Jacquart, D. i Thomasset C. *Sexuality and Medicine in the Middle Ages* (prev. M. Adamson). Princeton: Princeton Univ. Press 1998
- Jambressich, A. *Lexicon latinum*, Zagrabiae 1742
- Lefèvre, Y. *L'Elucidarium et les Lucidaires*. Paris: E. de Boccard 1954
- Marević, J. *Hrvatsko-latinski enciklopedijski rječnik*, sv. 2. Zagreb: Školska knjiga 1997: 1484
- Marević, J. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. 2. Zagreb: Matica hrvatska 2000: 1876

- Milčetić, I. Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika. III . Hrvatski lucidar, Starine JAZU 30, 1902: 257-334
- Preuss, J. Biblical and Talmudic Medicine. Northvale-London: Jason Aronson Inc., 1993
- Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika (ur. Đ. Daničić), sv. 10. Zagreb: JAZU (Tiskara dioničke tiskare) 1880.-1882
- Spencer, H.L. Middle English Sermons, u: Kienzle B.M. (ur). The Sermon (= Typologie des sources du Moyen Age occidental, vol. 81-83). Turnhout: Brepols 2000; 597-660
- Spovid općena (prir. A. Nazor). Senj: Muzejsko društvo Senj 1979
- Šonje, J. (ur.) Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Leksikografski zavod "M. Krleža"-Školska knjiga, 2000: 842
- Štefanić, Vj. Glagoljski rukopisi otoka Krka, Djela JAZU 51, Zagreb 1960: 355-397
- Tilliette, J.-Y. Honorius Augustodunensis, u: Vauchez, A., Dobson, B., Lapidge M. (ur.) Encyclopedia of the Middle Ages vol. 1. Cambridge (UK): James Clarke 2000: 688-689
- Wood, C.T. The Doctor's Dilemma: Sin, Salvation and the Menstrual Cycle in Medieval Thought, *Speculum* 56, 1981: 710-727

SAŽETAK

U članku su razrađeni odlomci *Lucidara* koji se odnose ne ljudsku reprodukciju: anatomija maternice, rast i hranjenje ploda, te narav ploda koja je uvjetovana ponašanjem roditelja. Ti odlomci odražavaju antičke nazore (osobito aristotelijanske) i poglede nekih skolastičkih mislilaca i duboko su prožeti kršćanskom filozofijom. Posebna je pozornost posvećena izrazima *matriks*, *plodnica* i *monstrum sangvinis*. Promatrani tekst odražava ponešto pojednostavnjeno znanje, ali i duhovno i intelektualno ozračje hrvatskoga glagoljaštva u kasnom srednjovjekovlju. U članku je napose obrađen problem miješanja riječi “*menstruum*” i “*monstrum*”, što može biti pisarska pogreška ili pokazatelj nepoznavanja latinske terminologije, ali možda upućuje i na pisarov stav o nižoj vrijednosti žena. To je oprimjereno činjenicom da su neki devijantni oblici ponašanja muškaraca u srednjovjekovnim religioznim djelima bili nazivani *monstruoznima*, što se povezivalo sa ženskom *menstruožnošću*. Time se očituje nastojanje hrvatskih glagoljaša da povežu tumačenje s reguliranjem.

Ključne riječi: hrvatskoglagoljska književnost, prirodna filozofija, ljudska reprodukcija, *Lucidar*, vernakularna terminologija

Zahvala

Zahvaljujem prof. dr. Josipu Balabaniću na korisnim savjetima u konačnom oblikovanju teksta.